

Időpont-megjelölések XVII. századi úriszéki szövegekben

A nyelvi egységesülésnek az irodalmon kívüli írásbeliség körében mutatkozó jelenségeit kutatva PAPP LÁSZLÓ már a 60-as évek elején vizsgálat alá vette XVI. századi magyar nyelvű levelek és okiratok formuláit (l. NytudÉrt. 4. sz.). Munkájának summázatában ugyanakkor azt is jelezte, hogy a vizsgálatnak szükségszerűen ki kell terjednie a következő századok hivatalos írásbeliségére, mindenekelőtt a XVII. és a XVIII. században keletkezett missilisekre és jogi iratokra (i. h. 78). – Bár kutatásai nem érintették – s a szövegek eltérő, nem okleveles szerkesztésmódja miatt nem is érinthették – az úriszéki periratokat, ezek vizsgálatát maga is szükségesnek tartotta (vö. i. h. 75).

Azt, hogy a VARGA ENDRE szerkesztésében közreadott perszövegek (Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1958) milyen gazdag anyagot kínálnak a XVI., de még inkább a XVII. század nyelvének tanulmányozásához, magam is tapasztalhattam (l. in: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára 677). A szövegek igen sokféle oldalról megközelíthetők, de jellegükből adódóan elsősorban a magyar jogi műnyelv kialakulásának, illetőleg – szorosán kötődve a folyamatához – a latin és a magyar nyelv bonyolult kapcsolatának tanulmányozásához szolgálnak bőséges forrással. (Ez utóbbira vö. PUSZTAI FERENC: NytudDolg. 14. sz. 133–43, Uő.: MNyTK. 200. sz. 143–50.)

A címben jelzett időpont-megjelölések a peres eljárás alaki elemei közé tartoznak, tehát formuláknak tekinthetők: leggyakrabban a felperes jogi képviselője alkalmazza őket, ugyanis a kereset ismertetésekor mintegy „közli a tényállást”, s ennek keretében általában azt is megjelöli, mikor történt az az esemény, cselekmény, vagy mikor következett be az a mulasztás, amellyel kapcsolatban megbízza (az úriszéki perekben ez mindig a földesúr, a *dominus magistratus*) jogorvoslatot vár. Azt, hogy a modern peres eljárásban az időpontoknak milyen nagy a jelentősége, szükségtelen hangsúlyozni; ha máshonnan nem, újsághírekből, bűnügyek dokumentarista vagy regényes feldolgozásából eléggé tájékozott lehet a mai olvasó. – Az úriszéki eljárás azonban lényegesen eltér attól, amit az egykorú perjog más jogszolgáltatási fórumokra nézve előír, és alapvetően mást tükröz, mint a modern jogelvék: a *dominus magistratus*nak vagy képviselőjének sohasem kell bi-

zonyítania a keresetben foglaltakat. Az, hogy magát tisztázza, mindig a perbefogott dolga. (Vö. Úriszék 43.)

Mindezek ismeretében vizsgálatot érdemel, hogy alaki szerepén túl milyen tartalmi összefüggéseket hordozhat a cselekmény időpontjának megjelölése, illetőleg e megjelölések nyelvi megformálása. – Az alábbi felosztás kettős szemponthoz igazodik: az időpont-megjelölés részletezettségének, pontosságának mértékét, valamint a latin–magyar elemek arányát kívánja érzékeltetni. (Az adatok a Pápára lokalizálható anyagból – összesen 73 periratból – valók, az adatok utáni lapszámjelzés a kötet lapszámaira utal.)

I. Csak magyar elemeket tartalmazó formulák:

1. Évjelzéssel, a naptári nap megjelölésével: 1624: „ez el mult *Januariusnak 16. napan*, ez ielen ualo 1624. *esztendőben*” (535); 1661: „è jelen valo 1661. *esztendőben* è jèlen valo *Szent András havának 14. napan*” (615); stb. – Összesen 7 adat.
2. Évjelzéssel, a naptári nap hozzávetőleges jelzésével: 1620: „ez el mult *Zenth Iuan nap taiban*, ez ielen ualo 1620. *esztendeoben*” (511); 1627: „ez jelen valo *esztendőben* 1627, *Kÿs Aszoní nap taiban*” (550); stb. – Összesen 33 adat.
3. Évjelzés nélkül
  - a) a naptári nap pontos megjelölésével: 1622: „ez elmult *szeptembernek 17. napan*” (523); 1661: „*szent Simon Judás nap esztin*” (614); stb. – Összesen 5 adat.
  - b) a naptári nap hozzávetőleges jelzésével: 1622: „az el múlt *Septuagesima vasárnap* [február 12.] *taýban*” (533). – Összesen 2 adat.
4. Csak évszámmal közelebbi időpont megjelölése nélkül: 1628: „ez el mult 1627. *esztendőben kwlömb kwlömb napok taiaban*” (556); 1672: „ez jelen valo 1672. *esztendoben*” (632). – Összesen 2 adat.
5. Halmazott esetek időpont-jelzése: 1621: „az el mult *Szent Gergel papa nap taiban*, azonkiueöl *egnehan ízbennis*, seöt chak *mais* ez ielen valo 1621. *esztendőben*” (517); 1624: „*sokzor izben*, de kiualtkeppen *Zent Iuan nap taiban*, ez ielen ualo *esztendeöben*” (538); stb. – Összesen 8 adat.
6. Határozatlan időmegjelölés: 1621: „ez el mult *napokban*” (512); 1673: „az elmult *jdőkben*, kinek lehet *circiter hat vagy hett estendeje*” (633); stb. – Összesen 7 adat.

II. Csak latin elemeket tartalmazó formulák

1. Évjelzéssel, a naptári nap megjelölésével: 1627: „*Anno 1627. die 13. Novembris* my ... palatinus urunk eö Naga várában wltwnk le ...

bizonetasnak megh halgatasara” (552); 1629: „Anno 1628. die 18. Decembris, nem tudatik michyoda okbull” (564). – Összesen 4 adat.

2. Évjelzéssel, a naptári nap hozzávetőleges megjelölésével: 1622: „circa festum Epiphaniarum Domini in praesenti anno Domini 1622.” (522); 1666: „in anno 1665, circa dominicam Misericordiae [április 19.]” (623); stb. – Összesen 3 adat.

III. Latin és magyar nyelvű elemeket is tartalmazó formulák

1. Az évjelölés magyar, a nap jelölése latin nyelven: 1627: „Item 1624. esztendőben circa festum Georgii” (548); 1658: „ez jelen ualo 1658. esztendőben à festo Pentechostes Domini [június 9.]” (607). – Összesen 5 adat.
2. A nap jelzése magyarul, az évjelzés latinul: 1620: „ez el mult septembernek 12. napian, in praesenti anno 1620” (510); 1666: „in anno 1665. praeterito, ugi mint ez el mult bor szüretkor” (624); stb. – Összesen 4 adat.

Az áttekintett formulák gyakoriságát a latin–magyar arányok oldaláról vizsgálva megállapítható, hogy a változatok között többségben vannak azok, amelyek csak magyar elemekből állnak (összesen 64 adat, a teljes anyag 80 %-a), és a legkisebb a tisztán latin nyelvű formulák aránya (összesen 7, a teljes anyag 8,75%-a). A kevert nyelvű változatokat összesen 9 adat képviseli (11,25%). – Ez összhangban áll azzal, hogy a perszövegek túlnyomórészt magyar nyelvűek, helyenként kevert nyelvű részletekkel. Hozzájuk képest az összefüggő latin szövegrészek aránya meglehetősen kicsi; az ezekben felbukkanó időpontjelzésekre itt nem is térnek ki.

A típusok közül kiemelkedően gyakori az I./2. A 33 adat a teljes állománynak 41,25%-át, a csak magyar elemekből összetevődő állománynak 51,56%-át adja. Ez az arány tovább növekszik, ha számításba vesszük, hogy az I./3.b, illetőleg az I./5. csoporton belül is jellemző ez a szerkezet. – Az úriszéki perszövegekben tehát általánosnak mondható, hogy megjelölik az évet, a napra pontos időpontjelzés helyett azonban gyakran a „szent Iván nap tájban”-féle névutós szerkezeteket, a latin formulákban pedig az ezeknek megfelelő „circa festum + genitivus” felépítésű szintagmákat alkalmazták. – Az évjelzés esetleges elhagyásával csak magyar nyelvű formulákban találkozunk, és szintén csak ezekben tapasztalható a pusztán évszámból álló megjelölés. A még ennél is kevésbé határozott – sem évre, sem napra nem utaló – időjelzés összefügg a perirat tartalmával: folyamatosan fennálló kötelezettség ismételt megszegésének vétke, illetőleg folytatólagosan elkövetett cselekmények adják az olyan perek tárgyát, ahol ilyen időpontjelzéssel találkozunk. Pl. 1621: „ez el mult napokban, mideõn az vr õ Naga konihajara ide be ã varban à meszar szekbõl husth keõlleõth uolna be adnj”

(512); 1622: „az el múlt időkben ... paraznaul förtelmeskődöt” (530). – A halmozott cselekmények időbeliségének érzékeltetése ettől annyiban tér el, hogy a közelebbiről nem definiált időpontok mellett mindig szerepel határozottabb időjelzés is. Pl. 1624: „ez el mult Kis Aszon nap taiban, ez ielen valo esztendőben, az előth es az utanis sokzor izben ... semmirekölleő kepen eőrleőttek” (540).

Az időpontok jelzésében feltűnően csekély az év, hó, nap összetételű, illetőleg sorrendű megoldás, helyette az egyházi év jeles napjaival történő jelölés a szokásos, s ezzel a hónapok elhagyása. Az előbbiből magyar nyelvű formulákra összesen 6 példa van, 3 évszámmal együtt, 3 anélkül. Közülük 4 adatban jelennek meg a latin eredetű hónapnevek (535: *január*, 525: *március*, 523: *szeptember*, 508: *november*), 2 példában pedig az eredeti magyar megnevezések (615: *szent András hava* ‘november’, 529: *szent Iván hava* ‘június’). – A latin formulákban összesen 3 alkalommal található meg a hónapnevet is tartalmazó szerkezet: *die 13. Novembris* (552), *die 15. Julii* (563) és *die 18. Decembris* (564).

A jeles napok közül az alábbiak fordulnak elő a szövegekben (a naptár időrendjét követve):

I. Magyar nyelvű megjelölésekben

1. Állandó naptári helyen: *Vízkereszt nap*: január 6., *Remete Pál nap*: január 10., *szent Gergely pápa nap* (2x): március 12., *Gyümölcsoltó Boldogasszony nap* (3x): március 25., *szent György nap* (3x): április 24., *szent Iván nap* (4x): június 24., *szent Jakab apostol nap* (3x): július 25., *szent Lőrinc nap* (2x): augusztus 10., *Nagyboldogasszony nap* (2x): augusztus 15., *Kisasszony nap* (5x): szeptember 8., *szent Mihály nap*: szeptember 29., *szent Ferenc nap*: október 4., *szent Lukács nap*: október 18., *szent Simon Judás nap*: október 28., *szent Márton nap*: november 11., *szent Erzsébet asszony nap*: november 19., *szent András nap*: november 30., *szent Miklós nap* (2x): december 6., *szent Luca asszony nap*: december 13.
2. Változó napra eső ünnepek: *Septuagesima vasárnap*, *böjtközép nap*, *nagycsütörtök nap*, *húsvét nap* (2x), *áldozócsütörtök nap*, *püskösd nap* (2x), *úrnap*.

II. Latin nyelvű megjelölésekben

1. Állandó naptári helyen: *Circumcisio Domini*: január 1., *Epiphania*: vízkereszt nap, *festum Georgii*: szent György nap, *festum Laurentii*: szent Lőrinc nap, *festum Michaelis Archangeli*: szent Mihály nap.

2. Változó napra eső ünnepek: *Dominica prima Epiphaniae*: vízkereszt utáni első vasárnap, *Dominica Misericordiae*: húsvét utáni második vasárnap, *Pentecoste*: pünkösöd nap.

Találkozunk az időmegjelölésnek sajátos formáival is: A vásár a közösség életében annyira emlékezetes eseménynek számított, hogy időmegjelölő funkciója is kialakulhatott. Mivel meghatározott napon tartották, az alábbi példákban az időpontra utalás egészen pontos. 1624: „ez el mult *Sarlos Boldogh Aszon vasarakor*, ez ielen valo 1624. esztendőben” (534), „ez utolban *ell mult vasarkor*, meli uolt ez elmult Kis Aszon napian” (uo.), „ez el mult *Nagy Aszon vasarakor* ez ielen ualo eszthendeóban” (536). Valamennyi adat egy ítélezési napról (1624. december 10.) való, és a perbefogottak mindhárom esetben a kocsmatartás szabályait megszegő jobbágyok, akik a vásárban illegálisan a saját borukat mérték ki a földesúré helyett. – Időpontjelző lehet a szüret is magában vagy pontosító kiegészítéssel; l. 624, 634.

A vizsgált anyagban található olyan periratok is, amelyek nem tartalmaznak jelzést az eset időpontjára vonatkozóan. (L. a 289., 299., 300., 314., 316., 317. számú pereket.) Ezeknek egyike sem „friss” ügy; vagy visszaesőkről van szó bennük, akikre ugyanazon ok miatt már rótt ki bírságot az úriszék, vagy fellebbviteli fórumként jár el a testület, valójában formális joghatóságként, vagy olyan ügy esetében hiányzik az időpontra utalás, amelyben az úriszék nem tartja magát illetékesnek. – Sajátos dokumentum a 317. számú irat: a jobbágyok panaszai nyomán Vaghy András udvarbíró ellen indult vizsgálat összefoglalása, amely tartalmazza a visszaélésekről felvett, egyúttal a kereset szerepét is betöltő tanúvallomásokat, továbbá az udvarbíró írásos védekezését és az ítéletet. Noha a bíróság hatvan tanút hallgatott meg, egyetlen időpontra sincs utalás a terjedelmes szövegben. Arra, hogy a tisztviselő a visszaéléseket mikor követhette el, csak az egyik panaszlevél tartalmából és keltezéséből („Költ Kis Apatiban 1651. 18. die Martii: Úriszék 574) lehet következtetni.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a XVII. századi úriszéki perszövegekben legalább regionális érvénnyel a Dunántúl északi-északnyugati részére kialakult az időpont-megjelölésnek egy viszonylag egységes formája. Ezt támasztják alá a kötetnek más – Vas, Győr, Sopron megye területén működő úriszékektől való és terjedelmi okokból itt nem idézhető – perszövegei is. – Az is látható, hogy az időpont megfogalmazása, szerepeltetése vagy elhagyása összefügghet a per tárgyával is. Ugy látszik azonban, hogy az idő pontos meghatározásának az ítélezés folyamatában korántsem volt akkora jelentősége, mint a későbbi idők peres eljárásaiban.